

УДК: 159.923.2 – 053.6.
© В.А. Лавріненко, 2019
orcid.org/0000-0003-4531-7127
<http://doi.org/10.5281/zenodo.2560028>

ЛАВРІНЕНКО Віталій Анатолійович

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ НА РОЗВИТОК ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті аналізуються особливості впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків. Представлені актуальні наукові дослідження специфіки ціннісно-сміслової свідомості особистості, її становлення в підлітковому віці та напрямки теоретичного осягнення ролі субкультур у психологічному становленні представників даної вікової категорії. Подано узагальнені результати змістовних та структурних показників ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів та представників контрольної групи, їх тенденцій міжособистісної взаємодії. Описані результати проведення факторного аналізу емпіричних даних та представлено модель впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків.

Ключові слова: *ціннісно-сміслова свідомість, неформальні об'єднання, підлітки-неформали, структурні та змістовні аспекти ціннісно-сміслової свідомості, дискурси субкультури, тенденції взаємодії підлітків-неформалів.*

Постановка проблеми. Останніми роками в суспільстві відбулися глибинні трансформації, які спричинили істотні зміни в ціннісному осягненні життя особистістю. Зокрема, в актуальних соціально-політичних умовах відбувається нівелювання гуманістичних цінностей доброти, підтримки, допомоги, визнання пріоритету сім'ї та особистості в суспільному розвитку. Натомість спостерігається переорієнтація людей на цінності епохи споживання, які передбачають постійне прагнення до набуття матеріальних благ, необхідність людини замінити реальні досягнення фінансовим благополуччям, «успіхами» в віртуальному житті, тощо.

Особливо гостро на таку ціннісну кризу реагують молоді люди, які не мають сформованої системи цінностей та смислової регуляції власного життя при вираженому прагненні довести власну самостійність. Підлітки, маючи дезорганізовану систему особистісних смислів, швидко засвоюють суспільні дискурси споживання і знецінення гуманістичних цінностей, що призводить до викривлення їх ціннісного самовизначення, закріплення смислової невідповідності між декларованими у суспільстві та представленими в інститутах соціалізації цінностями.

Специфічним проявом соціалізації сучасних підлітків є перебування у складі субкультур, які відображають кризові явища суспільства та, водночас, є простором, що заміщує підлітку взаємодію в сім'ї, школі, дружніх стосунках. Зважаючи на переважаючу роль неформальної взаємодії у розвитку якісно нового рівня ціннісно-смислової сфери у підлітків, вивчення різних аспектів впливу активності в неформальних об'єднаннях на становлення особистості загалом та формування різних рівнів ціннісно-смислової сфери зокрема вимагає емпіричного осягнення.

Мета даної статті – описати результати дослідження впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-смислової свідомості підлітків та узагальнити їх у відповідній теоретико-емпіричній моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сутності ціннісно-смислової сфери особистості присвячені роботи К. О. Абульханової-Славської, В. К. Вілюнаса, З. С. Карпенко, О. М. Леонтьєва, Г. К. Радчук, В. О. Ядова та ін. Смислова сфера особистості розглядається у дослідженнях О. Г. Асмолова, Б. С. Братуся, Д. О. Леонтьєва, Ф. Ю. Василюка, В. Є. Чудновського; вплив чинників оточуючого середовища на формування ціннісно-смислової сфери особистості представлений у працях таких вчених, як Б. С. Братусь, С. С. Бубнова, Д. О. Леонтьєв, В. Ф. Петренко, Г. К. Радчук, М. С. Яницький; специфіка ціннісних орієнтацій сучасної молоді висвітлена в дослідженнях І. С. Булах, І. В. Пустовалова, Ю. М. Сошиної.

У розумінні сутності феномену ціннісно-смислової свідомості визначено такі основоположні теоретичні позиції: свідомість – це інтегруюча форма психіки, результат суспільно-історичних умов формування людини в трудовій діяльності,

спілкуванні з іншими людьми (С. Л. Рубінштейн); свідомість пов'язана зі словом, що є одиницею її творення, проте поняття свідомості та мови не можуть бути ототоженені (Ф. Ю. Василюк, Л. С. Виготський, О. М. Лозова); осмислення оточуючого предметного та соціального світу реалізується в свідомості за рахунок складних взаємозв'язків між значенням та смыслом, що охоплюють поєднання предметної діяльності, спілкування та інтеріоризації й екстеріоризації суспільного досвіду (В. П. Зінченко, О. М. Леонт'єв); формування свідомості людини є тривалим синхроністичним актом (В. П. Зінченко); ціннісно-смыслова свідомість може розглядатися як віртуально існуюча суб'єктивна модель власної особистості та репрезентації соціального досвіду (З. С. Карпенко); ціннісно-смыслова сфера є вершинним утворенням особистості, що визначає спрямованість її життя (Б. С. Братусь, Д. О. Леонт'єв, Г. К. Радчук); ціннісно-смыслова свідомість діалогічна за своєю суттю (М. М. Бахтін, З. С. Карпенко, М. К. Мамардашвілі).

Нами виокремлені особливості ціннісно-смыслової свідомості людини. По-перше, вона визначається як «вершина» у структурі особистості, яка визначає напрямок її життєвої активності. По-друге, вона формується у процесі активної життєдіяльності особистості у соціумі за рахунок осмислення суб'єктом власного життєвого досвіду, де визначальна роль належить процесу мислення та закріпленню суспільного досвіду шляхом його інтерпретації через використання мови. По-третє, ціннісно-смыслова свідомість має комунікативну природу, а її становлення передбачає наявність і реалізацію діалогічних відносин *Я-Ти*. По-четверте, формування системи смислів, які складають зміст свідомості, відбувається за рахунок встановлення чітких і однозначних зв'язків між значенням і смыслом, що завжди передбачає поєднання різнорівневих форм осмислення і врахування контексту, в якому відбувається акт усвідомлення. По-п'яте, ціннісно-смыслова свідомість є цілісним відображенням різних сфер життя людини – її власного *Я*, предметного об'єктивного світу та соціальної дійсності.

На основі узагальнення теоретико-емпіричних даних ціннісно-смыслову свідомість визначено як «вершинне», цілісне, інтегративне утворення особистості, що відображає основні вектори певним чином структурованого осмислення людиною власного *Я*, оточуючої предметної та соціальної дійсності у вигляді смислових конструктів та наративів на основі

інтегрування власного життєвого досвіду з урахуванням актуальних дискурсів соціального існування та контексту діяльності.

Розвиток ціннісно-сислової свідомості особистості набуває особливого значення у підлітковому віці, коли молода особистість стикається з проблемою осмислення життя, розуміння його логіки. Узагальнення теоретичних даних дало можливість визначити дві групи чинників розвитку ціннісно-сислової свідомості підлітків. До першої групи – чинників соціального середовища – віднесено: особливості сімейного спілкування (Л. В. Гончар, Т. В. Кравченко); вплив освітнього середовища (Н. Ю. Баруліна, Н. В. Дьяченко, К. В. Седих); комунікативний досвід підлітка (І. С. Кон, Д. О. Леонтьєв); до другої групи – індивідуальних чинників розвитку ціннісно-сислової свідомості підлітків – входять: становлення особистісної позиції (І. С. Булах); єдність статево-рольового самовизначення, соціальної ідентифікації та диференціації (Ю. М. Сошина); ускладнення механізмів смислової регуляції поведінки та самодетермінації (О. Р. Калітеєвська, Т. Є. Тітова); спроможність до рефлексії (Д. О. Леонтьєв, В. І. Слободчиков).

Міжособистісна взаємодія має в підлітковому віці переважаче значення для становлення особистості. Спілкування з однолітками здійснюється часто у межах неформальних об'єднань. У неформальних молодіжних об'єднаннях відбувається референтне спілкування підлітків та отримання ними нового соціального досвіду. Спільною рисою цих груп є об'єднання навколо ідеї або інтересу, що зумовлює специфіку їх символіки, зовнішнього вигляду, особливості діяльності та стосунків з однолітками.

Узагальнення наукових поглядів щодо міжособистісної взаємодії (Г. М. Андрєєва, В. Л. Зливков, Н. В. Куніцина, С. О. Лукомська, Л. Е. Орбан-Лембрик, Я. Щепанський) знайшло вираження у такому його розумінні в даному дослідженні. Так, взаємодія в неформальних об'єднаннях визначається як взаємні дії підлітків, спрямовані на співвіднесення цілей учасників і організацію їхнього досягнення в процесі спілкування в умовах неформального об'єднання.

Виділено чотири групи досліджень, що висвітлюють різні аспекти впливу активності в субкультурах на становлення смислової сфери підлітків: 1) публікації, де висвітлюються загальні засади впливу субкультури на становлення ціннісно-

сміслової сфери неформалів, специфіка їх ціннісних орієнтацій, системи смислів безвідносно до спрямованості субкультур (О. І. Бондарчук, М. А. Іванова, Н. В. Каліна, О. А. Ліщинська, Н. В. Мокич, Н. В. Мужанова, В. Р. Павелків, Т. Ю. Строгаль, Н. Хамітов); 2) дослідження, присвячені висвітленню особливостей смислової сфери, цінностей і комунікації підлітків-представників романтико-ескапістських субкультур (Н. В. Боярин, А. Варенберг, Ю. В. Грищук, М. В. Гриньова, Л. Д. Заграй); 3) публікації, в яких відображені особливості ціннісно-сміслової сфери та патерни поведінки підлітків із агресивних субкультур (М. О. Белашова, О. В. Товканець, В. І. Мироненко); 4) публікації, в яких відображені особливості становлення ідентифікаційних механізмів підлітків у соціальному середовищі субкультури (Л. Д. Тодорів, Н. І. Яворська).

Розглянемо детальніше дослідження першої групи. У дослідженні В. Р. Павелків (2015) акцентується увага на неоднозначності впливу субкультури на особистість підлітка. З одного боку, вплив позитивний, коли підліток набуває навичок спілкування, з іншого – негативний, що виражається в ізоляції підлітка від інших соціальних впливів. Дослідження Н. В. Мужанової (2016) відображає достатньо низькі показники осмисленості життя представниками молодіжних субкультур, окрім показника результативності власного життя. Аналізуючи погляди сучасних науковців, можемо стверджувати, що активність підлітків у неформальних об'єднаннях асоціюється з надмірною вираженістю цінностей підтримки, єдності і психологічної безпеки (Барбара, 2013).

Дослідження другої групи засвідчують, що представники романтико-ескапістських груп (до яких відносять «готів», «емо», тощо), переважно конструюють власний внутрішній світ під впливом розцінення оточуючої дійсності, як позбавленої смислу. Так Л. Д. Заграй (2012) зазначається вплив ціннісно-смілової кризи сучасного суспільства на самоконструювання представників субкультури готів. Їх сприйняття життя та самих себе, на думку автора, керується «депресивними» смислами, схемами, що сконструйовані та транслуються у межах субкультури, які звужують простір для самоконститування, ускладнюють процес створення власних схем самовиявлення.

Як відображено в дослідженнях третьої групи, розвиток ціннісно-смілової свідомості підлітків із агресивних об'єднань відбувається, переважно, під впливом субкультурних прототипів

у вигляді реалізації своїх намірів на активне та агресивне самовираження, відстоювання власної позиції, розцінення світу як простору для реалізації своїх прагнень при умові постійної боротьби з «ворогами», які заважають самореалізації молоді. Представникам таких неформальних об'єднань властиві достатньо специфічні ціннісно-сміслові орієнтації, що організують їх сприйняття життя, відображаючи ідеологію субкультури. Загалом, розвиток ціннісно-сміслові свідомості підлітків, які входять до складу агресивних неформальних угруповань, характеризується значним впливом прототипів «справжніх чоловіків», «міцних хлопців», засвоєння яких виступає особливим шляхом дорослішання і самовираження, набуття маскуліної ідентичності (що також доводиться у дослідженні Н. І. Яворської, 2010).

Особлива роль субкультури в формуванні інтерпретаційних схем власної ідентичності підлітків доводиться у дослідженні Л. Д. Тодорів, Н. І. Яворської (2010), що складають четверту групу емпіричних пошуків сутності даного феномену.

Отже, результати досліджень ціннісно-сміслові свідомості підлітків-неформалів достатньо протирічні. В одних дослідженнях акцентується увага на перевазі у них цінностей спілкування, креативності, осмисленості життя, в інших – приділяється увага порушенню рефлексивних механізмів такої молоді, їх орієнтації на прояви гедонізму, вираженій смисложиттєві кризі, тощо. Така протирічність результатів досліджень значною мірою актуалізує необхідність вивчення впливу активності в субкультурах на розвиток ціннісно-сміслові свідомості підлітків, спираючись на соціальну природу свідомості та обумовленість особистісного розвитку різнорівневими процесами комунікації (Максименко, 2007).

Таким чином, активність підлітків у різних неформальних об'єднаннях відображається на особливостях їх ціннісно-сміслові свідомості. При чому, під час активної участі у діяльності неформальних об'єднань підлітки конструюють власне Я, вибудовують непротирічну картину бачення самих себе, соціальної дійсності, що виражається у специфіці їх ціннісно-сміслові свідомості, яка формується під впливом пануючих у субкультури дискурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслові свідомості

підлітків проводилося протягом 2013-2018 років. У ньому взяли участь 312 респондентів – учнів віком від 12 до 15 років загальноосвітніх навчальних закладів та закладів професійної освіти міста Полтави. За показником статі до вибірки увійшло 214 хлопців та 98 дівчат. До експериментальної групи увійшли 156 підлітків, які входять до неформальних об'єднань «емо», «готи», «футбольні фанати», «скін-хеди», «металісти», «рокери», «панки», «репери». До складу контрольної групи обрані 156 підлітків, які не входять до неформальних груп.

У дослідженні застосовано 7 методик: «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д. О. Леонтьєв), що дозволяє діагностувати показники осмисленості життя; «Методика межових смислів» (Д. О. Леонтьєв), спрямована на виокремлення змістовних та структурних параметрів смислової сфери; «Опитувальник смисложиттєвої кризи» (К. В. Карпинський), що дозволяє діагностувати рівень смисложиттєвої кризи у респондентів; «Опитувальник для вивчення системи цінностей» (Ш. Шварц), що мав на меті визначення цінностей підлітків, методики «Q-сортування тенденцій поведінки у групі» (В. Стефансон) та «Діагностика міжособистісних відносин» (Л. М. Собчик), що дозволили виявити переважаючі тенденції та типи міжособистісної взаємодії досліджуваних; «Системна дошка» (К. Герінг), яка дала можливість визначити типи конфігурацій взаємодії в неформальних об'єднаннях та структурні параметри взаємодії підлітків у даних групах. Окрім цього було застосоване якісне феноменологічне інтерв'ю, що дало можливість проаналізувати специфіку репрезентації соціального досвіду в свідомості підлітків.

За результатами емпіричного дослідження визначено, що підліткам-неформалам, порівняно з представниками контрольної групи, властиве переважання низького рівня осмисленості життя ($\chi^2=14,253$, $p \leq 0,01$), дифузність смислових установок. Вони характеризуються менше диференційованими цілями в житті ($\chi^2=10,523$, $p \leq 0,01$), зниженою результативністю ($\chi^2=15,056$, $p \leq 0,01$), нелогічністю та відсутністю смислового опосередкування процесу життя ($\chi^2=13,924$, $p \leq 0,01$). Їм властиві незрілі смислові установки та особистісні смисли, які не спроможні регулювати їх життєдіяльність, підкореність локусу контролю «життя» ($\chi^2=8,985$, $p \leq 0,05$). Більшість підлітків-неформалів характеризується вираженими ознаками смисложиттєвої кризи ($\chi^2=11,13$, $p \leq 0,01$). Їм властивий низький

рівень осмисленості життя та наявність труднощів у смислотворенні. Натомість, представникам контрольної групи властива більша осмисленість життя, тенденція до його смислового опосередкування та відсутність смисложиттєвої кризи.

Виявлено, що неформали мають більш дифузну, дезорганізовану і спрощену систему ціннісно-сислової свідомості, що виражається у використанні меншої кількості смислових конструктів, які лежать, як правило, в одному семантичному полі ($U=126$, $p \leq 0,05$). Неформалам властивий знижений показник зв'язаності системи смислів ($U=127$, $p \leq 0,05$), що не завжди пов'язані зі смисловими установками у діяльності та спілкуванні, а вузлові категорії можуть мати характер «різноаспектності», «відірваності» від провідних смислів. Неформалів також відрізняє знижений показник продуктивності продукування смислів у процесі осмислення життя ($U=122,5$, $p \leq 0,05$). Натомість, представники контрольної групи характеризуються більш чітко побудованою структурою смислової сфери, зв'язаністю граничних та вузлових смислів, більшою їх продуктивністю.

Досліджувані обох груп однаковою мірою орієнтовані на інших людей ($U=144,5$), та характеризуються дещо знеціненим ставленням до власного Я, яке не виступає смисловим центром світу. Підлітки однаковою мірою мало схильні до вживання рефлексивних категорій ($U=155,5$). Проте, неформали більше орієнтовані на негативний досвід у осмисленні свого життя, проявляють прагнення до втечі від якихось дій, ситуацій, вчинків або переживань ($U=112,5$, $p \leq 0,05$). Детермінація їх поведінки та соціальних контактів лежить поза їх свідомістю у площині екстерального локусу контролю.

Встановлено, що абсолютно значимими цінностями досліджуваних двох груп є самостійність та стимуляція, натомість, абсолютними не значимими цінностями – традиційність та конформність. Встановлено, що підлітки-неформали більше ідеалізують необхідність досягнення у житті ($t=5,23$, $p \leq 0,01$), хоча реально керуються цінностями влади ($t=2,31$, $p \leq 0,05$) та безпеки ($t=2,74$, $p \leq 0,05$). Вони більше, ніж представники контрольної групи налаштовані на гедонізм ($t=3,84$, $p \leq 0,01$). У такому співвідношенні цінностей на рівні ідеалів та реальних регуляторів поведінки відображається ціннісна неузгодженість в ціннісно-сисловій свідомості не-

формальної молоді. Вони, по-перше, прагнуть самостійності, яку, однак, схильні проявляти не через спроможність вирішувати життєві питання, а шляхом збагачення життєвих вражень, отримання стимуляції і задоволення. По-друге, неформали показником самостійності на рівні ідеалів розцінюють досягнення, проте у житті більше прагнуть відпочинку, вражень, контролю над оточуючими і безпеки.

Натомість, підлітки контрольної групи у реальній поведінці більше керуються цінностями гедонізму ($t=3,29$, $p \leq 0,01$) та конформності ($t=2,03$, $p \leq 0,05$), ніж прагнуть виділяти їх у структурі ціннісних ідеалів. Представники контрольної групи більше налаштовані на досягнення ($t=5,21$, $p \leq 0,01$) та універсалізм ($t=2,21$, $p \leq 0,05$).

За результатами вивчення особливостей тенденції і типів міжособистісної взаємодії підлітків визначено, що підліткам-неформалам більшою мірою властиві тенденції до незалежності ($t=3,314$, $p \leq 0,01$), уникнення спілкування ($t=2,42$, $p \leq 0,05$) і боротьби ($t=2,521$, $p \leq 0,05$), переважання недовірливо-скептичного ($t=7,24$, $p \leq 0,01$) типу міжособистісної взаємодії, порівняно з представниками контрольної групи, яким властиві залежно-послушний ($t=7,05$, $p \leq 0,01$), співпрацюючий-конвенційний ($t=2,37$, $p \leq 0,05$) та відповідально-великодушний типи взаємодії ($t=4,85$, $p \leq 0,01$).

Нами, також, виявлені відмінності у проявах осмислення життя, смисложиттєвої кризи, змістовних і структурних показників ціннісно-сислової свідомості, тенденцій і типів міжособистісної взаємодії підлітків із субкультур різної спрямованості – агресивної, романтико-ескапістської та епатажної. Дані результати частково представлені у попередніх публікаціях (Лаврінченко, 2017), а їх аналіз дав можливість визначити параметри субкультури, що впливають на ціннісно-сислову свідомість послідовників, виражаються через субкультурні дискурси. Механізмом такого впливу є інтеграція «смилових шаблонів субкультури» до системи смислів послідовників, що визначаються нами як певна граматична конструкція, яка пропонується ідеологією субкультури своїм послідовникам через спілкування її членів, тексти пісень, гасла, «пости» і «статуси» у соціальних мережах, літературу, що відповідає ідеології даної субкультури. Такі «шаблони» надають підліткам «готові» і сформульовані смислові конструкти, які, поєднуючись із відсутністю чіткого осмислення життя у даної

категорії молоді, спрощують механізми смислопородження. Визначено, що на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів значною мірою впливають такі прояви дискурсів субкультури як ціннісні ідеали субкультури, її смислоутворююча ідея, ключова смислова установка, «вимога» до структури ціннісно-сміслової свідомості, напрямок активності особистості, оцінка смисложиттєвої кризи, смислова установка на типові поведінкові патерни та типи міжособистісної взаємодії. Усі ці параметри впливу дискурсів субкультури відрізняються в неформальних групах різної спрямованості, проте механізми їх впливу мають загальну логіку.

Для узагальнення масиву емпіричних даних нами застосований факторний аналіз із процедурою Varimax-обертання з нормалізацією Кайзера. Для проведення факторного аналізу виокремлено 47 змінних, до яких увійшли: 5 показників за методикою СЖО (Д. О. Леонтьєва); 1 показник вираженості смисложиттєвої кризи (за методикою К. В. Карпинського); 6 показників смислової сфери за методикою межових смислів (Д. О. Леонтьєв); 10 показників вираженості базових цінностей (Ш. Шварц); 6 показників тенденцій поведінки у групі (В. Стефансон), 8 показників вираженості типів міжособистісної взаємодії (за методикою «ДМВ» Л. М. Собчик). Даний набір змінних відображає результати, отримані за проведенням методик емпіричного дослідження. Для забезпечення можливості врахування впливу структурних та змістовних параметрів субкультури, до структури змінних, що підлягали факторизації, включені: 2 показники структурної організації неформального об'єднання (відкритості меж та статусної ієрархії за методикою «Системна дошка» (К. Герінг)), 1 узагальнений показник вираженості типів конфігурацій стосунків та 8 показників вираженості дискурсів субкультури серед досліджуваних. У якості узагальненого показника вираженості типів конфігурації взаємодії в субкультурах (ПТКВ) умовно сформована змінна, де низькі показники (1-3) відповідають вираженості лідерсько-опосередкованого типу взаємодії, середні (4-6) – альянсно-коаліційного та високі (7-9) – прямого типу конфігурації. Створення даної змінної обумовлено важливістю включення даного показника до процедури факторного аналізу для врахування впливу конфігурації стосунків в субкультурі на розвиток ціннісно-сміслової

свідомості з одного боку, та характеристико розподілу даних за цією ознакою – з іншого. Адже, переважання одного з типів конфігурації автоматично заперечує наявність іншого, відповідно, дані за вираженістю типів конфігурації окремо виступають як номінальна шкала, що суперечить розподілу даних за результатами проведення методик і унеможлиблює факторизацію даної ознаки.

Також, для включення впливу змістовних характеристик субкультури на розвиток ціннісно-сислової свідомості підлітків створені 8 додаткових змінних, що відображають переважаючі дискурси субкультури. Зокрема, за результатами кластеризації результатів за методикою межових смислів, аналізу впливу дискурсів субкультури на ціннісно-сислову свідомість підлітків, типів взаємодії в групах різної спрямованості (описаних у даному розділі), результатів феноменологічного інтерв'ю, при проведенні методики «Системна дошка» (К. Герінг) досліджуваним було запропоноване додаткове завдання – оцінити за 9-бальною шкалою вираженість дискурсів субкультури у їх активності в неформальних об'єднаннях. Це такі змінні як: ДС – дискурс самовираження, ДБ – дискурс беззмістовності, ДП – дискурс протистояння, ДКС – дискурс культивування сили; ДМВ – дискурс «ми-вони», ДВП – дискурс втеча від проблем, ДІС – дискурс ідентифікації з субкультурою; ДСБ – дискурс сепарації від батьків. Розподіл балів передбачав ту ж градацією, що і за показником ПТКВ. Відповідно, бали за даними параметрами включені до факторного аналізу для оцінки ролі дискурсів субкультури в розвитку ціннісно-сислової свідомості підлітків.

За результатами проведення факторного аналізу (міра виборчої адекватності Кайзера-Майєера-Олкіна = 0,506) виявлено 7 факторів, які описують 62,6% загальної дисперсії ознак.

До першого фактору «Відкрита взаємодія в неформальному об'єднанні як чинник осмислення життя» (13,4% сумарної дисперсії, факторна вага становить 5,368) увійшли такі компоненти як «Загальний показник осмислення життя» (0,547), «Осмислення процесу життя» (0,705), «Результативність життя» (0,408), «Цінність стимуляція» (0,716), «Показник структури субкультури: відкритість меж субкультури» (0,704), «Покірно-сором'язливий тип міжособистісної взаємодії» (0,454) та «Дискурс беззмістовність» (0,540). Зміст даного фактору

відображає переважаючий вплив активної взаємодії в субкультурах із відкритими межами на процес осмислення життя, що виражається в проявах намагання підлітків подолати беззмістовність і смисложиттєву кризу за допомогою набуття комунікативного досвіду з послідовниками субкультури, представниками інших субкультур. У даному випадку субкультура усвідомлюється підлітками як «відкритий простір набуття комунікативного досвіду та чинник усвідомлення і осмислення процесу життя». Особливо важливою структурною характеристикою субкультури при цьому є відкритість її меж, що доводиться негативною кореляцією показник «Структурна ієрархія субкультури» (-0,601) до даного фактору. Тобто, субкультура є чинником осмислення життя через відкритість її меж, можливість розширення комунікативного досвіду на засадах рівного спілкування.

Другий фактор «Протистояння представника субкультури з оточуючими як шлях до балансу залежності і незалежності» (9,9% сумарної дисперсії, факторна вага становить 4,195) об'єднує такі змінні як «Комунікативна тенденція: Залежність» (0,757), «Комунікативна тенденція: Бажання спілкуватися» (0,742), «Незалежно-домінуючий тип міжособистісної взаємодії» (0,421), «Дискурс протистояння» (0,406). Семантика даного фактору відображає роль субкультури у забезпеченні протестних форм поведінки підлітків як їх намагання віднайти баланс між власною незалежністю та залежністю, побудовою необхідних форм узгодження між бажанням відокремитися від оточуючих та залежати від них у рамках спілкування. При цьому, даний фактор описує стан «початку віднаходження даного балансу і стан залежності», що доводить негативне відношення зі змінною «Комунікативна тенденція: незалежність» (-0,820).

До третього фактору «Узгодженість і структурованість ціннісно-сислової свідомості як чинник подолання кризи і досягнення стану безпеки» (9,0% сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,807) увійшли змінні «Цілі в житті» (0,560), «Цінність: традиціоналізм» (0,604), «Індекс зв'язаності смислової сфери» (0,440), «Смисложиттєва криза» (0,359), «Цінність безпеки» (0,396). Зміст даного фактору демонструє важливість досягнення зв'язаності ціннісно-сислової свідомості, її послідовності і структурованості. При цьому, структурування ціннісної свідомості є чинником подолання

смісложиттєвої кризи і досягнення безпеки – імовірно, у контексті впевненості у майбутньому, життєвому визначенні та слідуванні традиційним способам реалізації у суспільстві (що доводить цінність традиціоналізму), залежності від умов життя, зовнішньому локусі контролю (доводиться негативним співвідношенням зі змінною «Локус контролю – Я» (-0,616)).

Четвертий фактор «Рефлексія комунікативного досвіду в субкультурі через неможливість активно протистояти у формальній групі» (8,7% сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,617) об'єднує такі змінні як «Індекс рефлексивності» (0,727) та «Залежно-послушний тип міжособистісної взаємодії» (0,454) у поєднанні з негативним відношенням зі змінними «Цінність влади» (-0,630), «Владно-лідируючий тип міжособистісної взаємодії» (-0,620), «Дискурс «Ми-Вони»» (-0,468), «Дискурс самовираження» (-0,514). Даний фактор відображає важливу роль міжособистісної взаємодії підлітків у субкультурі у становленні їх рефлексивних навичок, зміні власного образу Я при наданні надмірного значення референтній групі і відсутності власного протиставлення себе соціальному оточенню.

До п'ятого фактору «Конструювання нових смислів у субкультурі через прямолінійне і безпосереднє протистояння залежності від батьків» (7,7% сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,165) увійшли змінні «Середня довжина смислового ланцюга» (0,523), «Продуктивність системи смислів» (0,526), «Прямолінійно-агресивний тип міжособистісної взаємодії» (0,425), «Дискурс сепарації від батьків» (0,712) та «Дискурс втечі від проблем» (0,335). Семантика даного фактору охоплює розширення системи смислів підлітками в субкультурі як просторі, де вони віднаходять незалежність від батьків і інших дорослих, через безпосередню взаємодію із проявом рис рішучості, прагнення до апробування досвіду, відстоювання власної позиції. Даний фактор відображає певні ознаки ригідності, агресивності і некритичності підлітків-неформалів у процесі сепарації від світу дорослих і створенні атрибутів субкультури, примірянні смислових шаблонів субкультури, що доводиться негативним відношенням до даного фактору змінних «Індексу децентрації» (-0,728) та «Покірно-сором'язливий тип міжособистісної взаємодії» (-0,463). У даному випадку взаємодія в субкультурі – активна і рішуча позиція підлітка як прояв власної незалежності від дорослих, на відміну від четвертого

фактору, де розвиток рефлексивних навичок підлітком у субкультурі є пасивною втечею від проблем з оточуючими і намаганням замінити комунікативним досвідом із субкультури негативний досвід формального спілкування.

Шостий фактор «Позитивний емоційний досвід від прямого міжособистісного спілкування і проявів своєї сили в субкультурі» (7,1% сумарної дисперсії, факторна вага становить 2,875) об'єднує такі змінні як «Цінність гедонізму» (0,625), «Цінність конформності» (0,597), «Прямий тип конфігурації взаємодії в субкультурі» (0,529) та «Дискурс культивування сили» (0,587), при негативному відношенні змінних «Осмилення життя» (-0,569) та «Результативності життя» (-0,505) до даного фактору. Даний фактор відображає унікальне поєднання важливості прямого міжособистісного спілкування в субкультурі для підлітків, їх залежності від думки неформальної групи у поєднанні з культивуванням сили, проявів власної сили характеру, що викликає у підлітків задоволення, однак не передбачає покращення процесу осмилення життя. Результатом такого поєднання є позитивне афективне реагування.

Сьомий фактор «Поведінкова орієнтація підлітків-неформалів на відкрите протистояння» (6,6% сумарної дисперсії, факторна вага становить 2,635) представлений позитивно вираженою змінною «Комунікативна тенденція прийняття боротьби» (0,873) при виражених негативних відношеннях до даного фактору змінних «Цінність безпеки» (-0,364), «Комунікативна тенденція уникнення боротьби» (-0,837) та «Відповідально-великодушний тип міжособистісної взаємодії» (-0,443). Семантика даного фактору чітко описує орієнтацію підлітків-неформалів на протест, активне протистояння з соціальним оточенням, що, навіть, може призводити до небезпечних ситуацій.

Тож, проведення факторного аналізу дало можливість виявити якісно нові аспекти впливу активності у неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів. Фактично, за результатами факторного аналізу можемо говорити про чотири найбільш виражені аспекти впливу активності у неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків: 1) відкрита взаємодія в неформальному об'єднанні є чинником осмилення життя підлітків (1 фактор), що відображає чіткі зв'язки між структурною організацією відкритих меж субкультури та

різними показниками осмислення життя; 2) взаємодія підлітків у субкультурі (на засадах уникнення протистояння оточенню та вираженій референтності) є чинником становлення їх рефлексивних навичок, зміни власного образу *Я* (4 фактор), що, в свою чергу, є чинником змістовного ускладнення та розгортання ціннісно-сислової свідомості молоді особистості; 3) прояв прямолінійно-агресивного типу міжособистісної взаємодії (п'ятий фактор, протилежний попередньому фактору) є проявом протесту від батьків до субкультури і втечі від проблем із ними і є чинником структурного ускладнення ціннісно-сислової свідомості – розширення продуктивності системи смислів; 4) пряме міжособистісне спілкування в субкультурі для підлітків є проявом одночасного вираження і залежності від оточуючих, і прояву власної сили *Я* в цих стосунках, дає виражене почуття задоволеності і активізує гедоністичні цінності (6 фактор). Зміст інших факторів розкриває різні структурні зв'язки або реалізації комунікативних тенденцій відповідно до дискурсів субкультури (2 і 7 фактори), або специфіку структурування ціннісно-сислової свідомості неформалів як чинник подолання складної кризи та актуалізації психологічної безпеки.

На основі узагальнення емпіричних даних, здійсненого факторного аналізу була побудована модель «Вплив міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сислової свідомості підлітків». Теоретико-методологічною основою даної моделі виступило синтезування різних наукових теорій, концепцій та поглядів стосовно комунікативної природи ціннісно-сислової свідомості, структури та генезису свідомості загалом, особливостей впливу участі в субкультурах на становлення інтрапсихічних характеристик молоді, моделей становлення ціннісно-сислової сфери підлітків.

Модель «Вплив міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сислової свідомості підлітків» (рис. 1.) базується на чотирьох принципах:

1) «буттєвого опосередкування смислової реальності» (Леонтьєв, 2003), згідно з яким ціннісно-сислова свідомість формується відповідно до умов життя особистості, у тому числі й соціальному контексті;

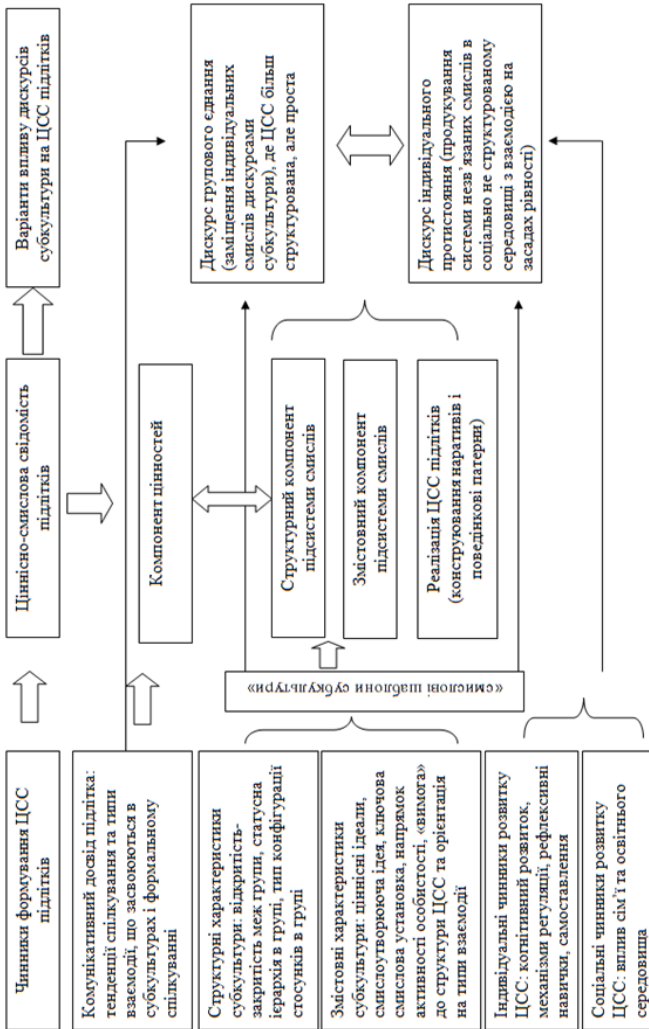

Рис. 1. Модель впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-смилової свідомості підлітків

2) «інтегральної суб'єктності» (Карпенко, 1998), згідно з яким ціннісно-сміслова свідомість виступає єдиним, віртуальним утворенням, що інтегрує в собі різні аспекти *Я* особистості підлітка і формується лише в умовах діалогічної взаємодії з іншими;

3) комунікативної природи свідомості, що підкреслює визначальну роль взаємодії і спілкування у становленні структурних і змістовних аспектів ціннісно-сміислової свідомості;

4) системності і взаємообумовленості компонентів системи (Седих, 2008), згідно з яким субкультура розглядається як система, що характеризується самостворенням та самопобудовою, розгортанням власної структури відповідно до закономірностей формування систем.

Дана модель включає такі компоненти.

1. Компонент ціннісно-сміислової свідомості підлітків як центральний компонент даної структури. У даному випадку ціннісно-сміслова свідомість підлітків-неформалів розуміється як: 1) віртуально існуюча суб'єктивна модель власної особистості та репрезентації соціального досвіду (в даному випадку – участі в діяльності субкультури); 2) «вершинне», цілісне, інтегративне утворення особистості, яке відображає основні вектори певним чином структурованого осмислення людиною власного *Я* та соціальної дійсності у вигляді смислових конструктів та наративів на основі інтегрування власного життєвого досвіду з урахуванням дискурсів соціального існування, що виражається у смисловій регуляції діяльності та життєздійснення.

До підструктур ціннісно-сміислової свідомості підлітків-неформалів нами віднесені: 1.1.) компонент цінностей, що є вершиною ціннісно-сміислової свідомості підлітків і задає найбільш загальні напрямки їх життєвої активності, операціонально виявляється в системі цінностей; 1.2) структурний компонент підсистеми смислів, що відображає особливості структурування системи смислів підлітків і операціонально виражається в показниках продуктивності смислової сфери, зв'язаності смислової системи, довжини смислових ланцюгів, кількості граничних та вузлових категорій, що використовуються підлітками для опису власних смислів; 1.3) змістовний компонент підсистеми смислів, що відображає характеристики змістовної направленості ціннісно-сміислової

свідомості підлітків і проявляється в «смыслах», «смыслових установках», «смыслових конструктах»; операціонально цей компонент виражається в показниках рефлексивності, негативізму, децентрації, осмисленості життя, наявності життєвих цілей, продуктивності життя, розуміння логіки власного життя, показнику смисложиттєвої кризи, смислових конструктах підлітків, «смыслових шаблонах субкультури»; 1.4) компонент реалізації ціннісно-смыслові свідомості підлітків, що проявляється у двох формах: конструюванні наративів та поведінкових патернів.

Наративи проявляються як цілісні бачення підлітків про власне *Я* та соціальну дійсність, що відображають основні вектори їх осмислення своєї поведінки, досвіду, соціальної реальності і власної особистості.

Поведінкові патерни розуміються як типові моделі поведінки, що засвоюються в соціальному існуванні особистості і реалізуються як найбільш зручні і часто застосовані форми поведінки.

Закономірність функціонування моделі 1. Узгодженість та функціонування ціннісно-смыслові свідомості підлітків передбачає, що ключовим компонентом даного конструкту є цінності, які задають найбільш загальні напрямки активності, далі вони визначають структурні і змістовні характеристики смислової сфери свідомості підлітків, реалізуючись у системі смислів через оформлення в граматичні конструкти. Фактично, цінності реалізуються в системі смислів через обґрунтування і розкриття напрямку їх реалізації. У наративах система смислів реалізується як створення цілісного образу свого «Я» і свого життя, суб'єктивна картина світу, що характеризується ознакою віртуальної суб'єктивності (за З. С. Карпенко, 1998), коли підліток рефлексивно створює власну картину свого «Я» у діалогічній формі як стосунок *Я* до *Я*-іншого. У поведінкових патернів смислова система реалізується через систему мотивів, як спонукає до певних дій, що запускають типові поведінкові патерни (наприклад, уникнення протистояння, втечі до субкультури, конфліктів із батьками чи формальною структурою класу, тощо).

Наступні п'ять компонентів моделі описують чинники формування ціннісно-смыслові свідомості підлітків-неформалів, а останній – вираження ціннісно-смыслові свідомості в активності підлітків.

2. Компонент комунікативного досвіду підлітка – є мета-компонентом даної моделі, адже є інтеграцією всього досвіду підлітка, набутого у процесі його життя до певного моменту розвитку свідомості. Головними показниками набутого комунікативного досвіду, операціоналізованими у даній моделі, є поведінкові тенденції (залежність, незалежність, орієнтація на спілкування, уникнення спілкування, прийняття чи уникнення боротьби за В. Стефансоном) та типи міжособистісної взаємодії (владно-лідуючий, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний, недовірливо-скептичний, покійно-сором'язливий, залежно-послушний, співпрацюючі-конвенційний та відповідально-великодушний за Л. М. Собчик).

Закономірність функціонування моделі 2. Ціннісно-смілова свідомість підлітків формується у процесі їх соціальної активності (відповідно до принципу «буттєвого опосередкування смислової реальності» Д. О. Леонтьєва, 2003) та залежить від характеристик соціального досвіду підлітка, набутого у різних соціальних системах. Так, позитивний вплив на ціннісно-смілову свідомість підлітка чинить позитивний комунікативний досвід (прояви розуміння від оточуючих, підтримка, дружба, тощо), що виражається у кращій структурованості системи смислів підлітків та її більшій гармонійності. Натомість, негативний комунікативний досвід (конфлікти, ізоляція від оточуючих, булінг, «висміювання», тощо) виражається в ціннісно-сміловій кризі, порушені смислового опосередкування діяльності підлітка, відсутності зв'язаності системи смислів підлітків.

3. Компонент змістовних характеристик субкультури, що відображає вплив дискурсів субкультури на формування ціннісно-смілової свідомості підлітків. Даний компонент моделі включає ряд складових функціонування яких реалізується через введене нами поняття «смісловий шаблон субкультури».

До даного компоненту входять: 3.1) цінності субкультури, що відображають найбільш значимі для даної субкультури аспекти реальності, які задають напрям смислоутворювальної ідеї (наприклад, самостійність, незалежність, влада, тощо). Зміст цінностей, відображений в смислоутворювальній ідеї, в подальшому конкретизується, вербалізується та реалізується в «сміслових шаблонах субкультури» та, потім, в сміслових конструктах підлітків; 3.2) смислоутворювальна ідея

субкультури ((«життя – це страждання», «влада – білим», «секс, наркотики, рок-н-рол»)), що виступає найбільш загальною ідеєю функціонування субкультури. Вона не є ані смыслом, ані цінністю, а вимагає конкретизації через «смыслові шаблони субкультури» а самі смысли утворюють послідовники в процесі усвідомлення і осмыслення ідеології субкультури проте ці смысли мають індивідуальне значення. Така ідея може бути сформульована: «Культивування сили у всіх її проявах», «Культивування беззмістовності і слабкості людського Я» та «Культивування протистояння соціуму та демонстрації Я»; 3.3) ключова смыслова установка, що визначається нами як сукупність «смыслових шаблонів субкультури», які відображають найбільш загальну тенденцію осмыслення життя (особистості, стосунків, діяльності) і реалізують вплив на діяльність послідовника субкультури. Дана установка може бути на психологічну єдність і самодостатність руху; розуміння та підтримку при одночасній зневірі в себе та обмеженні контактів; на протиставлення себе суспільству шляхом прояву власного Я при єдності з субкультурою; 3.4) напрямок активності субкультури, що відображає спрямованість ідеології субкультури і реалізується через необхідність самозміни («свобода для...»), втечу від проблем до субкультури («свобода від...») і самовираження через субкультуру («свобода у... проявах субкультури»); 3.5) оцінка смысложиттєвої кризи як показник вираженості смысложиттєвої кризи в ідеології субкультури та ставлення до даної кризи у її послідовників. У даному випадку субкультури різної спрямованості пропонують різні варіанти її подолання – від зміщення дискурсами субкультури до активного розгортання даної кризи; 3.6) смыслова установка на типові поведінкові патерни передбачає закладені в субкультурі дискурси і передбачає операціоналізацію через дискурс протистояння, втечі в субкультуру чи протиставлення себе соціуму; 3.7) типові патерни взаємодії, пропоновані субкультурою, що через «смыслові шаблони субкультури» накладаються на патерни взаємодії підлітків.

Закономірність функціонування моделі 3. Дискурси субкультури є чинником розвитку ціннісно-смыслової свідомості підлітків через «смыслові шаблони субкультури», які, несучі у собі дискурси субкультури, виступають шаблонами осмыслення життя підлітками відповідно до даних дискурсів.

Інтеграція «сміслових шаблонів субкультури» досягається через наявність у підлітка дифузної системи особистісних смислів та цінностей; колективний характер діяльності у субкультурі і референтний вплив; пропагування послідовниками субкультури бажаного образу *Я* послідовника, який наділений певними рисами. Такі «шаблони» надають підліткам «готові» і сформульовані особистісні смисли та смислові конструкти, які спрощують механізми смислопородження. Це відбувається шляхом засвоєння значної кількості інформації, яка містить такі «сміслові шаблони субкультури», що призводить до їх поступової інтеграції у систему смислів і, відповідно, змінює систему цінностей.

4. Компонент структурних характеристик субкультури, що включає особливості організації спільної діяльності субкультури відповідно до її спрямованості та переважаючої ідеології. Даний компонент включає параметри «відкритість-закритість меж субкультури», «статусна ієрархія субкультури», «тип конфігурації стосунків у субкультурі» («прямий», «альянсно-коаліційний» чи «лідерсько-опосередкований»);

5. Компонент індивідуальних чинників розвитку ціннісно-сміслової свідомості підлітків, до якого входять процеси когнітивного розвитку, механізми регуляції, розвиток рефлексивних навичок, особливості самоставлення підлітка;

6. Компонент соціальних чинників розвитку ціннісно-сміслової свідомості підлітків (вплив сімейного виховання та освітнього середовища);

7. Компонент варіантів впливу дискурсів субкультури на ціннісно-сміслову свідомість підлітків, що реалізується у двох модусах: в дискурсі групового єднання та дискурсі індивідуального протистояння.

Закономірність функціонування моделі 4. Структурні аспекти організації субкультури визначають структурні і змістовні характеристики ціннісно-смілової свідомості підлітків. Відповідно до дискурсу індивідуального протистояння соціуму, особистість підлітка, перебуваючи в умовах статусної дифузії та відкритості меж неформальної групи повинна сама протиставляти себе оточенню, віднаходить свою індивідуальність, презентує власне *Я* в системі соціальних стосунків, перебуваючи, одночасно, в індивідуальному протистоянні із соціальним оточенням. У таких неформальних об'єднаннях реалізація цього дискурсу актуалізує потребу пошуку нових

особистісних смислів, продукувати велику їх кількість. Таким підліткам властива висока диференціація смислів, які, однак, не мають зв'язаності. Відповідно, достатньо вираженою є їх смисложиттєва криза, а крайнім проявом такого дискурсу є беззмістовність.

Поєднання вираженої статусної ієрархії та закритості меж субкультури відображає дискурс групового єднання різних особистостей, що актуалізує потребу в заміщенні індивідуальних смислів дискурсами субкультури. У такій субкультурі кожна особистість повинна чітко функціонувати відповідно до власної статусної ролі та ідеології субкультури. Це виражається в спрощенні смислової системи, яка, однак, зв'язана і послідовна.

Закономірність функціонування моделі 5. Жоден із варіантів впливу дискурсів субкультури на ціннісно-смислову свідомість не веде до її структурування та вирішення смисложиттєвої кризи – в першому варіанті криза заміщується, а в другому – знаходиться у стані розгортання.

Отже, відповідно до даної моделі, міжособистісна взаємодія в субкультурах є чинником розвитку ціннісно-смислової свідомості підлітків. Найбільш вагомими аспектами впливу неформальних об'єднань на ціннісно-смислову свідомість підлітків є структурні компоненти організації субкультури (відкритість її меж провокує смислопошукову активність підлітків, а статусна ієрархія призводить до заміщення системи смислів дискурсами субкультури). Механізмом впливу дискурсів субкультури на ціннісно-смислову свідомість підлітків є вплив «смислових шаблонів субкультури», які поєднуються із відсутністю чіткої смислової системи підлітків, дають їм готові шаблони осмислення життя, відображаючи смислові установки субкультури, її ціннісні ідеали, тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Актуальні дослідження ціннісно-смислової сфери неформалів відображають сукупність емпіричних пошуків цінностей, смислів, комунікації представників окремих субкультур, або виокремлення ролі субкультур в становленні психіки дітей. Проте, такі емпіричні пошуки не дають можливості судити про комплексний вплив взаємодії в субкультурах на розвиток ціннісно-смислової свідомості підлітків. Визначені за підсумками емпіричного дослідження особливості ціннісно-смислової свідомості підлітків-неформалів та переважаючий

вплив взаємодії в неформальних об'єднаннях на її розвиток пояснені у межах здійсненого факторного аналізу.

Розроблена модель впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості підлітків» засвідчує, що розвиток ціннісно-сміслової свідомості неформалів обумовлюється структурними компонентами організації субкультури; а механізмом даного процесу є вплив «сміслових шаблонів субкультури».

Разом із тим, проблема впливу взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової свідомості потребує подальшого дослідження. Зокрема, перспективами подальших досліджень автора виступатимуть питання, пов'язані з емпіричним осягненням закономірностей інтегрованого функціонування особистості підлітка-неформала, її життєвої конструктивності та побудови життєвого шляху відповідно до превалюючої ролі неформальної взаємодії у розвитку ціннісно-сміслової свідомості молоді особистості.

Список використаних джерел

- Барбара А. О. Психологічні характеристики молодіжної субкультури / А. О. Барбара // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3. – С. 242–246.
- Заграй Л. Д. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів / Л. Д. Заграй // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. – 2012. – Т. XIV. – Ч. 6. – С. 168–175.
- Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості / З. С. Карпенко – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 216 с.
- Лаврінченко В. А. Особливості смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань агресивної та романтико-ескапістської спрямованості / В. А. Лаврінченко // Психологія і особистість. – 2017. – № 1. – С. 130–145.
- Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев / [2-е испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
- Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
- Мужанова Н. В. Вікові особливості смислової сфери представників неформальних субкультур / Н. В. Мужанова // Наука і освіта. – 2016. – №5. – С. 228–232.
- Павелків В. Р. Психологічні ознаки в системах соціокультурного простору молодіжних субкультур / В. Р. Павелків,

- Н. В. Мокич // Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць РДГУ. – 2015. – Вип. 4. – С. 187–193.
- Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я та освітні інституції» / К. В. Седих. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 228 с.
- Тодорів Л. Д. Гендерна специфіка формування інтерпретативних схем оцінювання “Я” підлітками в молодіжній спільноті / Л. Д. Тодорів, Н. І. Яворська // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 9. – С. 628–640.

References

- Barbara, A.O. (2013). Psihologichni karakteristiki molodizhnoï subkul'turi [Psychological characteristics of youth subculture]. Porivnja'l'no-analitichne pravo [Comparative and analytical law], 3, 242-246 [in Ukrainian].
- Zagraj, L.D. (2012). Refleksivno-depresivnij stil' zhittja gotiv [Reflexive-depressive goth's lifestyle]. Problemi zagal'noï ta pedagogichnoï psihologii. Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im NAPN Ukraini. [Problems of general and educational psychology. Compilation of scientific works of G. S. Kostjuk Institute of psychology NAPS of Ukraine], vol. XIV, part 6, 168-175 [in Ukrainian].
- Karpenko, Z.S. (1998). Aksiopsihologija osobistosti [Axiopsychology of personality]. Kyiv : «Mizhnar. fin. agencija» [in Ukrainian].
- Lavrinenko, V.A. (2017). Osoblivosti smislovoï sferi pidlitkiv iz neformal'nih ob'ednan' agresivnoï ta romantiko-eskapists'koï sprjamovanosti [The specificity of meaning sphere of adolescent's from informal unions of aggressive and romantic-escapist orientation]. Psykhoholohiia i osobystist. [Psychology and personality], 1, 130-145 [in Ukrainian].
- Leont'ev, D.A. (2003). Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of the meaning reality]. Moscow : Smysl [in Russian].
- Maksimenko, S. D. (2007). Psihologija osobistosti [Psychology of personality]. Kyiv : Vidavnictvo TOV “KMM” [in Ukrainian].
- Pavelkiv, V.R., Mokich, N.V. (2015). Psihologichni oznaki v sistemah sociokul'turnogo prostoru molodizhnih subkul'tur [Psychological features in systems of socio-cultural space of youth subcultures]. Psihologija: real'nist' i perspektivi: zbirnik naukovih prac' RDGU [Psychology: Reality and Prospects: Compilation of scientific works], vol. 4, 187-193 [in Ukrainian].
- Sedykh, K.V. (2008). Psihologija vzaemodii sistem: «sim'ja ta osvitni institucii» [Psychology of systems interaction: «family and educational institutions»]. Poltava : Dovkillja-K [in Ukrainian].
- Todoriv, L.D., Javors'ka, N.I. (2010). Genderna specifika formuvannja interpretativnih shem ocinjuvannja “Ja” pidlitkami v molodizhnyj spil'noti [Gender specificity of the interpretative schemes

formation for the assessment of "I" in adolescents in the youth community]. Problemi suchasnoї psihologii [Problems of modern psychology], 9, 628-640 [in Ukrainian].

V. Lavrinenko

THE SPECIFICITY OF INTERPERSONAL INTERACTION IN INFORMAL UNIONS INFLUENCE ON ADOLESCENT'S VALUE-MEANING CONSCIOUSNESS DEVELOPMENT

The article analyzes the specificity of interpersonal interaction in informal unions influence on adolescent's value-meaning consciousness development. Actual scientific researches of specificity of personality's value-meaning consciousness, its formation in adolescence and directions of theoretical comprehension of subcultures role in the psychological formation of representatives of this age category are presented. Generalized results of the adolescent's from informal unions and representatives of the control group value-meaning consciousness content and structural indicators, their interpersonal interaction tendencies are submitted. The results of factor analysis of empirical data are described and the model of interpersonal interaction in informal associations influence on the adolescent's value-meaning consciousness development is presented.

Keywords: *value-meaning consciousness, informal associations, adolescents - from informal unions, structural and content aspects of value-semantic consciousness, discourses of subculture, adolescents -from informal unions interaction tendencies.*

Надійшла до редакції 16.12.2018 р.